

rażnie związek „nowych” problemów etycznych współczesnej medycyny z problemami, które od dawna stawiali sobie filozofowie i moralisci. Edmund D. Pellegrino przypomina te problemy pisząc: „Co znaczą słowa «dobro» i «zło», co uważamy za «naturę» człowieka? [...] Jakie są najwyższe ludzkie wartości? Na czym polega dobre życie? Jaki zakres wolności zechcemy poświęcić w imię postępu? Kto o tym zdecyduje, na jakiej podstawie? Niektórzy sądzą, że są to pytania bezsensowne, i w ten sposób łatwo się od nich uwalniają. Musimy jednak jakoś na nie odpowiedzieć, gdyż w przeciwnym razie wiedza, jaką daje nam nowa biologia, zostanie wykorzystana tak samo bezrozumnie, jak inne osiągnięcia technologiczne. Im więcej mamy środków pozwalających przekształcać świat, tym pilniejsza staje się potrzeba określenia celów” (s. 92).

Omawiana książka zasługuje na polecenie przede wszystkim ze względu na wagę przedstawionych problemów i sposób ich traktowania. Jej niewątpliwą zaletą jest również obfitość materiału informacyjnego. Z lektury tej książki mogą wynieść korzyść lekarze, filozofowie, etycy, ci wszyscy, których interesują „perspektywy człowieka”.

Czesław Porębski

ETYKA W ZWIĄZKU RADZIECKIM W OCZACH ZACHODNIONIEMIECKIEGO
SOWIETOLOGA

Peter Ehlen, *Die philosophische Ethik in der Sowjetunion. Analyse und Diskussion*, Anton Pustet, München und Salzburg 1972, s. 461.

W wydawnictwie Antona Pusteta, w serii Nauka i Współczesność (Sammlung Wissenschaft und Gegenwart) ukazała się obszerna praca poświęcona etyce marksistowskiej w Związku Radzieckim. Jej autorem jest zachodnioniemiecki sowietolog Peter Ehlen. Zebrał on i wykorzystał bogatą literaturę radziecką dotyczącą etyki, wydaną do roku 1971. Obok niej posłużył się także pracami autorów zajmujących się sowietologią w krajach kapitalistycznych. Poza wstępem i zakończeniem (oznaczonych numerami 1 i 16), praca Ehlena składa się z 14 rozdziałów. Oprócz rozdziału 2, szkicowo przedstawiającego historię etyki w Związku Radzieckim, pozostałe są poświęcone dyskusjom nad problemami etycznymi prowadzonymi w środowisku etyków radzieckich w latach 1961—1971. Konstrukcja pracy jest następująca. Po krótkim wprowadzeniu autorskim następuje przedstawienie poglądów poszczególnych autorów radzieckich, którym towarzyszą komentarze i uwagi P. Ehlena. Komentarze te odwołują się do wypowiedzi różnych przedstawicieli pozamarksistowskiej myśli etycznej. Widać, że autorowi odpowiada w wielu sprawach etycznych stanowisko Tomasza z Akwinu, które kilka razy z aprobatą cytuje.

Oto zwięzła treść pracy. Pomijając 1 rozdział wstępny, zakończenie i poświęcony historii etyki w Związku Radzieckim rozdz. 2, w pozostałych rozdziałach omawia się kolejno następujące problemy: a) przedmiot etyki, b) metoda „etyki radziecko-marksistowskiej”, c) moralność a społeczeństwo, d) obowiązek moralny, powinność, moralność i prawo, e) kryterium postępowania moralnego, f) istota war-

tości moralnych, g) dobro i zło moralne, h) wolność i konieczność, i) sumienie, j) postęp moralny i, problemy relatywizmu, k) klasowe i ogólnoludzkie uwarunkowania moralności, l) cechy człowieka komunizmu.

To co uderza przy czytaniu tej pracy, to ogromna rozpiętość między cytowaną literaturą, wypowiedziami pojedynczych osób a wnioskami, jakie wyciąga autor. Są one bardzo stereotypowe i nie wychodzą poza obiegową krytykę marksizmu. Omawiając np. problem wzajemnego stosunku jednostki i społeczeństwa w ujęciu literatury marksistowskiej, autor pisze. „Nie można przeoczyć tego, że wielu etyków radzieckich formułując wymagania co do moralnych zasad życia łączy je zarazem z wymaganiami podporządkowania ich władzom partyjnym, które w podejmowanych przez siebie decyzjach wiedzą najlepiej, co służy dobru człowieka i które nie podlegając żadnej wyższej instancji roszczą sobie pretensje do tego, by być samemu reprezentantem tego, co ludzkie. Trudno jest stwierdzić, w jakim stopniu takie wypowiedzi są skutkiem demoralizacji myślowej, politycznego kompromisu czy zwykłej niezdolności dostrzeżenia sprzeczności takiego postępowania” (s. 113).

Podobnie Ehlen imputuje radzieckim etykom „pogląd o złu [moralnym] jako takim, które zostało w socjalizmie w zasadzie przewyciężone i nie dotyczy człowieka socjalizmu, lecz tylko ludzi w społeczeństwie kapitalistycznym; pogląd ten zyskuje jeszcze jedną funkcję usprawiedliwiającą polityczny i społeczny sytem: określone cele polityki socjalistycznej, z góry zabezpieczając się tym samym przed możliwym oskarżeniem o chciwość i żądze władzy, tj. o zło moralne” (s. 294—295).

Na temat bogatej literatury marksistowskiej poświęconej zagadnieniu wolności Ehlen ma tylko tyle do powiedzenia, że „w rzeczywistości w radzieckiej etyce — abstrahując od wypowiedzi Bandzeładze, Drobnickiego i Milnera-Irinina — brakuje pozytywnego pojęcia wolności” (s. 322). „Jeżeli więc — pisze on dalej — radzieccy etycy niekiedy wierzą, że problem wolności w stosunku do przyrodniczej przyczynowości można rozwiązać powołując się na «poznanie» i «opanowanie praw przyrody» to zapominają, że sam człowiek jest także częścią tej przyrody; jako wolna istota zostaje więc oderwany od przyrody. Tym samym jednak obchodzą oni właściwy problem; należy bowiem wyjaśnić, jak człowiek stał się człowiekiem, aby jako istota przyrodnicza mógł uzyskać wolność nad przyrodą i nad samym sobą” (s. 321).

Zaiste trudno pojąć, jak krytyk może przypisywać podobne opinie marksistom i marksizmowi, który właśnie posiada historyczną zasługę w wyjaśnieniu antropogenezy człowieka. Odnosi się wrażenie, że przy całej skrupulatności Ehlena w referowaniu materiałów dotyczących radzieckiej literatury etycznej nie może on zrozumieć pewnych praw elementarnych i dostrzec rzeczywistego stanowiska autorów radzieckich. Pozostawiamy na marginesie ewentualną złą wolę krytyka.

Ehlen wyciąga ostatecznie wniosek, że współczesną etykę radziecką cechuje różnorodność pod względem zawartości treściowej i że obok prac miernych zawiera także prace odznaczające się wysokim poziomem intelektualnym. Tak się jednak składa, że te ostatnie zyskują uznanie krytyka wówczas, jeżeli w jego mniemaniu nawiązują do pewnych idei Kanta, Schelera czy Tomasza z Akwinu.

Autor wyróżnia cztery orientacje myślowe wśród etyków radzieckich. Pierwsza traktuje moralność jako szczególną formę odbicia bytu społecznego w postaci norm i celów moralnych. Moralność służy nie tyle potrzebom swobodnego rozwoju jednostki ludzkiej we współżyciu z innymi, lecz „interesom klasy i partii” (s. 427). Normy ogólnoludzkie są organicznie powiązane z normami klasowymi. W tak rozumianej moralności wszystko rozstrzyga „urzędowa definicja” dobra i zła moralnego (s. 428).

Druga orientacja (T.W. Samsonowa) usiłuje dialektycznie uzgodnić indywidualną i społeczną praktykę jako podstawę moralności socjalistycznej. Podstawowe potrzeby społeczeństwa jako funkcjonującej całości są w niej na planie pierwszym, jednostka jest tylko zintegrowanym momentem tej całości.

Trzecia orientacja (A.I. Titarenko, O.G. Drobnicki) idąc drogą tradycji heglowskiej wiąże praktykę z postępem historycznym, jednostkę ludzką jako „moment indywidualny” z tym, co ogólne. Także i w tym przypadku etyka jest podporządkowana interesom klasowym i decyzjom partyjnym.

Czwarta orientacja (G.D. Bandzeladze, J.A. Milner-Irinin, częściowo O.G. Drobnicki) wychodzi od człowieka i tego, co ludzkie. Podnosi pojęcie człowieka pracy i proletariusza do godności wartościującego pojęcia moralnego. Zdaniem Ehlena, ten kierunek najbardziej zgodny jest z etyczną myślą Marksa.

Praca Ehlena jest klasycznym przykładem sowietologicznej interpretacji radzieckich dyskusji i badań etycznych. To określa jej charakter, wpływa na zawarte w niej oceny i komentarze autorskie. Jest ona przykładem stale rosnącego na Zachodzie zainteresowania dla różnych dziedzin życia w krajach socjalistycznych, co samo w sobie nie jest rzeczą złą, lecz w wypadku ośrodków sowietologicznych wymierzone jest przeciwko marksizmowi i interesom socjalizmu.

Kazimierz Ochocki

PSYCHOLOGIA ZACHOWANIA MORALNEGO

Derek Wright, *Psychology of Moral Behaviour*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex 1971, s. 288.

Derek Wright z Uniwersytetu w Leicester (Anglia) jest autorem szeregu prac empirycznych z pogranicza psychologii rozwojowej i psychologii religii. Jego książka *Psychologia zachowania moralnego* ukazała się w wydawnictwie znanym jako oficyna prac popularnonaukowych, stanowi jednakże poważną naukową monografię, jest próbą podsumowania pokaźnej części literatury zagadnienia (bibliografia książki zawiera ok. 400 pozycji).

Termin „zachowanie moralne” rozumie autor szeroko, obejmuje nim „wszystko to, co ludzie robią w związku z regułami moralnymi” (s. 15). W myśl tak sformułowanej definicji zachowaniem moralnym jest nie tylko przestrzeganie reguł moralnych lub łamanie ich, lecz także reagowanie (wyrażające się w działaniu lub ekspresji emocjonalnej) na określone postępowanie własne lub cudze, deklarowanie poparcia dla pewnych reguł moralnych, argumentowanie na rzecz ich słuszności, formułowanie na podstawie reguł moralnych takich czy innych ocen itd. Owo odniesienie do reguł moralnych, które wymienionym formom aktywności nadaje charakter zachowań moralnych, nie zawsze musi być uświadamiane sobie przez podmiot (analogicznie, często nie uświadamiamy sobie, że w naszych wypowiedziach stosujemy się do określonych reguł gramatycznych).